

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора, провідного наукового співробітника відділу міжнародного права та права Європейського Союзу Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України Камінської Наталії Василівни на дисертацію Іванюка Руслана Васильовича на тему «Захист прав людини в умовах збройного конфлікту», подану на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дисертаційної роботи. Враховуючи тривалу збройну агресію росії проти України з 2014 р., серйозні порушення і системні загрози воєнного, політичного, соціально-економічного, ідеологічно-культурного та іншого характеру, порушення конституційного ладу, територіальної цілісності державної території України, прав і свобод людини й численні людські втрати, вкрай важливим є привернення уваги наукової спільноти до проблематики захисту прав людини в умовах збройних конфліктів. Останні протягом століть відзначаються різними модифікаціями, застосуванням якісно нових методів і засобів, що значно ускладнює не лише їх вирішення й завершення, а й дослідження, особливо у юридичній науці.

Безумовно, заявлена наукова проблематика належить до міждисциплінарних і міжгалузевих, стосується багатогранного сучасного феномену – прав людини, а також пов'язаних категорій: системи захисту прав людини, механізми захисту прав людини, реалізація прав людини, правозахисне право, співвідношення і взаємодія міжнародного права і національного, міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини тощо. До цих питань все частіше звертаються не лише учені-юристи, а й політологи, журналісти, представники органів публічної влади, громадянського суспільства, експертного середовища. Це закономірно, проте насамперед необхідним є фаховий ґрунтовний аналіз, вивчення актуальних проблем сучасної теорії і практики захисту прав людини в умовах збройних конфліктів. Саме на це і спрямована робота Іванюка Руслана Васильовича.

Як запевняє автор, «обрана для дослідження тема надзвичайно актуальна, оскільки розпочате рф 24 лютого 2022 року повномасштабне збройне вторгнення не тільки порушило територіальну цілісність, незалежність та суверенітет України, й спровокувало величезну кризу у сфері захисту прав людини, фактично одну з найгірших гуманітарних катастроф у новітній історії Європи. ... катастрофічні наслідки, які передовсім деструктивували реалізацію всіх прав людини в Україні загалом. Тому дослідження питання захисту прав людини в умовах збройного конфлікту, зокрема, внаслідок повномасштабного вторгнення рф в Україну, не просто актуальне – воно загострює потребу глибокого переосмислення правових аспектів ключових питань захисту прав людини в умовах збройного конфлікту.»(стор.18-19)

Позаяк комплексне вивчення захисту прав людини в умовах збройних конфліктів є складним завданням, тому слід акцентувати на критичному аналізі системи такого захисту, структури і специфіки механізму захисту прав людини в умовах збройних конфліктів, правових та інституційних основ, обмеженні прав і свобод людини і т.д. Власні цим питання і присвячена дисертація Іванюка Р.В.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами Дисертаційна праця виконана на кафедрі теорії права та прав людини Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, узгоджуючись з планом наукових досліджень кафедри в рамках кафедральної тематики: «Захист прав людини»/«Protection of human right» (номер державної реєстрації, 0121U109357).

Обґрунтованість та достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх наукова новизна. Ступінь обґрунтованості наукових положень дисертації визначено постановкою проблематики дослідження й отриманими результатами, викладеними у роботі. Сформульовані наукові положення, висновки і рекомендації у дисертації є достатньо аргументовані, чітко й доступно викладені. Визначена мета роботи, відповідні для її вирішення завдання є логічними, закономірними і характеризують ґрунтовність дослідження.

Зокрема, метою дисертаційної роботи є комплексний теоретичний та практичний аналіз правових аспектів захисту прав людини в умовах збройного конфлікту. Виходячи з цього в рамках дослідження сформульовано такі завдання: – дослідити природу захисту прав людини в умовах збройного конфлікту; – розкрити поняття захисту прав людини в умовах збройного конфлікту; – схарактеризувати поняття механізму захисту прав людини в умовах збройного конфлікту. – проаналізувати співвідношення та лінії взаємодії теорії прав людини, міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права про захист прав людини в умовах збройного конфлікту; – визначити правове забезпечення захисту прав людини в умовах збройного конфлікту; – висвітлити інституційні механізми захисту прав людини в умовах збройних конфліктів; – схарактеризувати міжнародне правосуддя як механізм захисту прав людини в умовах збройного конфлікту; – обґрунтувати роль національного судочинства в захисті порушених прав людини, пов'язаних зі збройним конфліктом; – розкрити концепцію перехідного правосуддя та її застосування в умовах збройного конфлікту; – визначити зобов'язання держави стосовно захисту прав людини в умовах збройного конфлікту; – проаналізувати підстави обмеження прав людини в умовах збройного конфлікту; – дослідити ознаки надмірності або непропорційності обмежень прав людини на захист в умовах збройного конфлікту. Це дозволяє стверджувати про широкий підхід до вивчення зазначеної тематики, всебічне охоплення актуальних аспектів захисту прав людини в умовах збройного конфлікту.

Належному обґрунтуванню і достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, сприяє використаний методологічний інструментарій дослідження (стор.21-23). Йдеться про комплексний підхід до аналізу його об'єкта і предмета, що охопив широке коло загально-філософських, загальнонаукових, спеціальнонаукових і власне правових методів: діалектичний метод (підрозділи 1.1, 1.2); метод системно-структурного аналізу (підрозділи 1.2, 1.3., 2.2); герменевтичний підхід як універсальний метод пізнання правової реальності (підрозділи 2.1, 2.3, 2.4); історичний та

феноменологічний методи і підходи; синергетичний метод (підрозділи 2.2, 2.3); системно-структурний, статистичний, порівняльно-правовий, формально-юридичний (догматичний) та інші методи. Їх застосування дозволило проаналізувати національне законодавство та судову практику Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) щодо різних категорій прав людини, які найбільше зазнають порушень в умовах збройного конфлікту. Так само на цій основі автор ґрунтовно дослідив зміст національних і міжнародно-правових документів правозахисного характеру, передовсім Європейської конвенції з прав людини та основоположних свобод, національного законодавства і судової практики, а також зробив аргументовані висновки.

На наше переконання, логічною і послідовною є структура дисертації, що дозволила дисертантові розкрити вищезгадані завдання й досягти поставленої мети. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, що включають одинадцять підрозділів, висновків. Причому зміст наукової роботи є послідовним і цілісним, матеріал викладено аргументовано, з урахуванням елементів конструктивної критики й аналізу.

У вступі автор обґрунтував актуальність обраної теми; проаналізував теоретичну й емпіричну основу дисертації; визначено об'єкт, предмет, мету та завдання дисертації; використані методи, викладено положення наукової новизни, особистий внесок дисертанта й результати апробації дослідження тощо.

Розділ 1 «Природа та поняття захисту прав людини в умовах збройного конфлікту» зосереджує увагу на вивченні загально-теоретичної характеристики природи і поняття захисту прав людини за умов збройного конфлікту. Тут проаналізовано основні міжнародні документи про права людини (Загальну декларацію прав людини та ін.), підкреслюючи важливість утвердження глобальної ідеї про те, що людина має право на захист своїх прав як у мирний час, так і під час збройних конфліктів. Погоджуємось, що під час збройного конфлікту фіксуються системні порушення прав людини, окремі з них можуть становити військові злочини, злочини проти людяності, геноцид народу. Також влучним є твердження про нагальну проблему для України пошуку нових

моделей правозахисної діяльності, негативний вплив збройного конфлікту на державотворчі процеси, виокремлено найбільш серйозні порушення основоположних прав людини на тимчасово окупованих територіях (право на життя, свободу та особисту недоторканність, право на гідне поводження та недопустимість застосування до людини тортур, жорстокості, право на справедливе судочинство та захист від свавільного арешту чи вигнання, право на свободу пересування, право на громадянство, право на володіння майном, право на свободу переконань та їх вираження, право на соціальний захист тощо).

Другий розділ «Реалізація захисту прав людини в умовах збройного конфлікту» присвячено механізмам реалізації захисту прав людини в умовах збройного конфлікту, взаємодії національного та міжнародного правосуддя. Обґрунтовані висновки про ефективні шляхи удосконалення механізму захисту прав людини в нинішніх умовах, а саме правовий моніторинг нормативно-правових актів, у яких унормується такий механізм, і правове реформування правомочних національних інституцій для захисту прав людини. Особливу увагу привернуто до здобутків і проблем функціонування в умовах повномасштабної агресії РФ проти України національної судової системи, активного застосування практики ЄСПЛ, її імплементації національними судами України, зокрема, у контексті реалізації європейських стандартів щодо прав внутрішньо переміщених осіб, інших категорій постраждалих осіб від збройного конфлікту. Цікава авторська позиція стосовно концепції «ефективного контролю» у тлумаченні ЄСПЛ, що визначає екстратериторіальні зобов'язання окупаційної держави; концепції «правосуддя перехідного періоду», яка у т.ч. здатна забезпечити відновлення порушених прав людини.

Зрештою, у третьому розділі «Обмеження прав людини в умовах збройного конфлікту як підстава для захисту» автор розрив питання обмеження прав людини в умовах збройного конфлікту як підстави для захисту прав людини. Це, безумовно, складний і водночас важливий механізм забезпечення захисту людини, підтримання суспільного порядку, конституційного ладу, інструменту балансування потреб національної і міжнародної безпеки, захисту

основоположних прав і свобод людини. Доволі складне питання санкцій в умовах збройного конфлікту, що має неоднорідну природу, а використання засобу, санкційних заходів, санаційної політики зумовлюють певні обмеження прав і свобод людини. Звісно, перелік актуальних аспектів цієї тематики неможливо всебічно дослідити у рамках одного дослідження, тому важливо, що автор окреслює основні з них.

Серед найбільш важливих наукових результатів дисертанта можна виокремити такі положення наукової новизни:

– сформульовано висновок про те, що повномасштабна збройна агресія РФ проти України та спричинені нею масові порушення прав людини актуалізували питання про те, що в умовах збройного конфлікту норми загальної теорії прав людини повинні стати екзистенційною основою взаємодії різних правозахисних систем;

– науково обґрунтовано положення, що за умов збройного конфлікту в Україні чітко окреслилася потреба застосування практики ЄСПЛ при розгляді справ, пов'язаних зі збройним конфліктом та тимчасовою окупацією, а також компенсацією шкоди, завданої збройним конфліктом, оскільки практика ЄСПЛ з багатьох питань захисту прав внутрішньо переміщених та інших постраждалих від збройних конфліктів осіб впливає на формування національної судової практики;

– доведено, що за умов збройного конфлікту саме національна судова система відіграє суттєву роль у подоланні безпрецедентних викликів, пов'язаних із захистом прав людини, чому значною мірою сприяє імплементація практики ЄСПЛ національними судами України, що дає можливість застосувати європейські стандарти з прав осіб, постраждалих від збройного конфлікту;

– положення, що, розробляючи власну модель перехідного правосуддя, Україна повинна виконати ключові завдання: забезпечити ефективні механізми компенсації всім жертвам збройного конфлікту; сформуувати систему органів кримінальної юстиції, яка була б здатна залагодити соціальні конфлікти та, водночас, забезпечити верховенство права;

– обґрунтовано, що обмеження прав людини в умовах збройного конфлікту є складним, але важливим механізмом забезпечення захисту прав людини, і хоча обмеження певних свобод може здатися таким, що суперечить ідеалам прав людини, ретельно збалансовуючи необхідність обмежень з імперативом захисту, уряди та міжнародні організації повинні забезпечити баланс та виважене застосування обмежень прав людини, що є вирішальною основою для захисту прав осіб, права яких були порушені під час збройного конфлікту;

– доведено, що за умов збройного конфлікту надмірні або непропорційні обмеження прав людини та зловживання дискреційними повноваженнями держави створюють значні загрози для верховенства права та прав людини, а коли держави перевищують свої повноваження, часто під виглядом безпеки або громадського порядку, фундаментальні права людини можуть бути неправомірно порушені, тому забезпечення того, що будь-які обмеження прав людини необхідні, пропорційні, підлягають суворому нагляду;

– наукове обґрунтування, що за умов збройного конфлікту ключовим фактором є баланс між потребами безпеки й захистом прав людини; при цьому вкрай важливо, щоб ці обмеження не переросли у відверті порушення прав та свобод людини;

- положення про те, що в контексті збройного конфлікту істотна відмінність між нормами різних правозахисних систем полягає у тому, що захист значною мірою заснований на відмінностях позначення людини, зокрема, між цивільними особами та комбатантами, яких у загальній теорії права та міжнародному праві прав людини не існує;

– розуміння, що міжнародне гуманітарне право рівною мірою застосовується до обидвох воюючих сторін, і, як наслідок – у кожному збройному конфлікті кожна сторона вважає, що вона має право, а жертви з обох сторін, незважаючи на це, заслуговують на однаковий захист; разом з тим це особливо важко прийняти в Україні, де РФ є агресором, а, отже, відповідальною за всі людські страждання в конфлікті;

- визначення ролі практики ЄСПЛ у подоланні національними судами безпрецедентних викликів, пов'язаних із захистом прав людини, зумовлених повномасштабною агресією РФ проти України, що зумовлює потребу в подальшому вдосконаленні національного законодавства у сфері забезпечення та захисту прав постраждалих осіб.

Дисертація завершується обґрунтованими висновками, що відображають важливі результати дослідження, відповідають поставленій меті, визначеним завданням.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. Дослідження Р.В. Іванюка заслуговує високої позитивної оцінки, однак є ряд зауважень до цієї роботи, що слід додатково обґрунтувати чи пояснити.

Так, по-перше, у підрозділі 1.3. Розділу 1 «Природа та поняття захисту прав людини в умовах збройного конфлікту» автор, аналізуючи зміст поняття «захист прав людини в умовах збройного конфлікту», справедливо аналізує природу за зміст у різних науках та науково-дослідницьких площинах – у загальній теорії прав людини, міжнародному праві прав людини та міжнародному гуманітарному праві. Це інноваційна і перспективна позиція для сучасного наукового дискурсу, адже поєднує теоретико-правовий, аксіологічний і прогностичний аспекти, що дало можливість автору сформулювати відповідне розуміння цього співвідношення. Хотілося б почути авторські міркування, чи можливо сформувати нову теоретико-правову парадигму взаємодії між системами захисту прав людини у мирний та воєнний часи як відповідь на сучасні глобальні виклики?

По-друге, важливим для дисертаційного дослідження є здійснений у підрозділі 2.5 Розділу 2 «Реалізація захисту прав людини в умовах збройного конфлікту» глибокий аналіз актуальної та дискусійної проблеми застосування правосуддя перехідного періоду в умовах збройного конфлікту, особливо за умов збройної агресії РФ проти України та подолання у майбутньому міжнародно-правових наслідків збройного конфлікту. Це зумовлює ключове питання до дисертанта: чи може та яким чином адаптація зарубіжних практик

перехідного правосуддя до українського правового середовища сприяти формуванню унікальної моделі захисту прав людини в умовах триваючого збройного конфлікту?

По-третє, автор справедливо наголошує у висновках на тому, що «застосування санкційних заходів може призвести до певних обмежень прав людини» (с.191). Було б доречно під час публічного захисту пояснити: як у сучасних умовах збройного конфлікту можливо переосмислити правову природу санкцій як інструменту не лише примусу, а й гарантування дотримання прав людини та які механізми юридичної підзвітності й контролю за санкційною політикою можуть гарантувати пропорційність і правомірність обмеження прав людини в Україні під час війни?

Наведені зауваження і запитання сприяють науковій дискусії, не впливають на позитивну оцінку дисертаційної роботи Р. Іванюка, не знижують наукової й практичної значущості. Дисертація виконана на належному теоретико-методологічному рівні, є завершеним і самостійним дослідженням.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що сформульовані в дисертаційній роботі положення, висновки і пропозиції можуть бути використані: – у науково-дослідній роботі – як основа для подальшого поглибленого теоретичного вивчення міжнародно-правового захисту прав людини в умовах збройного конфлікту;

– у правотворчості – для розробки й удосконалення положень нормативно-правових актів у сфері захисту прав людини в умовах збройного конфлікту;

– у правозастосуванні – для вдосконалення положень щодо захисту прав людини в умовах збройного конфлікту відповідно до міжнародноправових стандартів, зокрема, стосовно ролі практики ЄСПЛ у подоланні національними судами безпрецедентних викликів, пов'язаних із захистом прав людини, зумовлених збройними конфліктами, агресією, а також для використання судової практики ЄСПЛ національними судовими установами України;

– в освітньому процесі – для розробки навчальних посібників, підручників та у викладанні дисциплін «Загальна теорія права», «Система захисту прав

людини», «Права людини та їх захист», «Європейська система захисту прав людини», «Захист права на життя в умовах збройного конфлікту», «Захист прав біженців та вимушених переселенців в умовах збройного конфлікту», «Свобода вираження поглядів в умовах збройного конфлікту»;

– в інформаційно-аналітичній сфері – для розширення знань про захисту прав людини в умовах збройного конфлікту.

Особистий внесок дисертанта. Дисертаційна робота є самостійним науковим дослідженням. Основні розробки, включаючи ті, що характеризують наукову новизну і практичне значення, висновки й рекомендації, здійснені автором особисто. В опублікованих працях здобувача у співавторстві, визначено його авторський внесок.

Повнота викладу результатів дисертації в опублікованих працях. Найбільш вагомі положення і висновки дисертації Р. Іванюка викладені в 11 наукових працях, у яких опубліковані основні наукові результати, з яких 5 статей – у наукових фахових виданнях України, 5 тез доповідей на наукових конференціях. Публікації відображають основні результати і висновки дослідження, їх кількість, зміст відповідають встановленим вимогам.

Відсутність порушення академічної доброчесності. Дисертація є самостійним дослідженням Р. Іванюка, сформульовані положення і висновки обґрунтовано на основі власних досліджень, зроблено посилання на наукові праці дисертанта. Усі праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації, пов'язані з темою дисертації, розкривають її зміст. У роботі не виявлено ознак академічного плагіату та інших порушень, що підтверджується результатами перевірки дослідження.

Ідентичність змісту анотації та основних положень дисертації. Аналіз змісту анотації дисертації засвідчує її відповідність основним положенням, що викладено у тексті дисертації. Анотація українською та англійською мовами є узагальненим коротким викладом основного змісту дисертаційної роботи, її основних результатів, що містять елементи наукової новизни.

Загальний висновок. Враховуючи вищевикладене можна стверджувати, що дисертація Іванюка Руслана Васильовича на тему «Захист прав людини в умовах збройного конфлікту» – завершена й самостійна праця, у якій отримано нові теоретично обґрунтовані результати. Власне дисертаційне дослідження відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. №44 (зі змінами) та Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. №40 (зі змінами). Зміст роботи відповідає спеціальності 081 – «Право», а автор Іванюк Руслан Васильович за результатами і на підставі публічного захисту заслуговує присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 – Право.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник
відділу міжнародного права та права Європейського Союзу
Інституту держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України



Наталія КАМІНСЬКА

